

INTERDISZCIPLINARITÁS, ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATOK, KÖZÉPKORKUTATÁS

Beszélgetés Bak János történésszel

Bak János Mihály 1929-ben Budapesten született. 1947-ben a budapesti Berzsényi Dániel Gimnáziumban érettségizett. 1948–1950 között a MINSZ Diákszövetség „Március Tizenötödike” lapjának helyettes főszerkesztője. 1950-ben szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem–politikai gazdaságtan szakon. Az államvizsga után 1954-ig általános iskolai, majd gimnáziumi tanár. 1954-től főiskolai tanársegéd. A forradalom után külföldre emigrál, 1957–1960 között doktori ösztöndíjas Göttingenben. A 60-as évek elején két esztendőnt ösztöndíjasként Oxfordban tölt. 1962-től négy évig a marburgi egyetem tanársegéd, majd docens. 1966-ban Amerikába költözik, két évig Newark-ban (University of Delaware, USA) vendégprofesszor, majd 1968-tól az University of British Columbia, Vancouver (Kanada) egyetemi tanára, ahol 1983-tól tanszékvezető professzor. 1990-től az MTA 1956-os Kutatóhelyének tudományos tanácsadója. Számos tudományos társaságban visel tisztségeket: az American Assoc. for the Study of Hungarian Hist. alapítótagja, s 1976–1978 között elnöke; a Medieval Workshop at UBC elnökségi tagja 1971–1990 között; 1980–1982 a Medieval Assoc. of the Pacific elnökségének tagja; a Majestas nemzetközi tudományos egyesület alapítótagja és 1985–1990 között elnöke. 1990-ben a Medieval Academy of America éves konferenciáját szervező bizottságának elnökévé választották; a Középkortudományi Társaság vezetőségének tagja. Munkájának elismeréséül számos kutatási ösztöndíjat kapott.

1956-ban a forradalom után Németországba került és az utóbbi évtizedek talán legnagyobb hatású német középkorkutatójának tanítványaként írta meg doktorátusát. Kérem beszéljen az úgynevezett Schramm-iskoláról, mennyiben határozták meg pályafutását a göttingeni évek?

Amikor kikerültem Németországba keveset tudtam Schramm professzor munkájáról, és Deér József tanására jelentkeztem nála doktorjelöltnek. Ami leginkább meglepett, az az a nyitottság és baráti, kollegiális szellem volt, amivel engem, mint minden külföldit és minden diákját fogadta. Törődött azzal, hogy nem csak tudományos munkánkban, hanem életünkben is, a beilleszkedésünkben minden rendben menjen. Rendszeresen kérdezett lakásviszonyainkról, hogy tudunk-e az otthoni családról, stb.... Schramm ismerte Magyarországot, mert a háború alatt, amikor a német hadsereg vezérkari naplóját vezette, mint katona járt Magyarországon. Sok magyar történésszel állt kapcsolatban: Deér Józseffel, korábban Alföldy Andrással és másokkal. Amit Göttingában tanultam, az rendkívül újszerű volt. Bár a háború utáni első években Budapesten jó történész és medievista képzést kaptam, az még szükségszerűen a 30-as, 40-es évek színvonalán

álló volt, elsősorban politikatörténeti indíttatású. Noha hozzátehetem, hogy H. Balázs Évától már akkor is több olyan kitekintést kaptunk, ami modernebb kérdésfeltevéseket – amit ma talán „mentalitét”-nak is neveznénk – is magába foglalt. De az, hogy Schramm a képek, a szimbólumok jelentését és a szövegek mögött rejlő metaszöveget óráról órára doktori szemináriumain, vagy általános előadásain bemutatta, az egy egészen új világ volt. Nagy örömmel és érdeklődéssel láttam a munkának. Meglevő ismereteimet a magyar középkorról Schramm kérdésfelvetései alapján még egyszer átgondoltam. Ezek ösztönöztek arra, hogy a magyarországi koronázásokról, a koronaszimbolikáról elgondolkodjak és valami újat próbáljak írni. Feltétlenül meg kell említenem Deér Józsefet, aki akkoriban nagyon kedvesen és sokszor segítségemre volt. Ez még az ő nagy koronakönyvének elkészülte előtt volt, illetve annak idején történt.

Schrammtól ezenkívül azt is magtanultuk, hogy az idegen történész is bátran nyúlhat hozzá bármelyik európai ország történetéhez, sőt akár Európán kívülihez is. Schrammnak, aki hamburgi német ember volt, talán a legfontosabb, részletekben is a leggazdagabb munkája a középkori francia királyságról szóló könyve. (Nem beszélve természetesen a német királyok és császárok koronázásáról és emléktárgyairól írottakról, illetve a teljes európai kitekintésű, a koronázási jelvényekről szóló háromkötetes sorozatról.) Mindez fontos bátorítás volt a magamfajta magyar diáknak, aki kicsit sután érezte magát, és azt gondolta: ezek értenek Németország történetéhez, amazok Franciaországéhoz, így nekem aligha illik másról szólni, mint a magyar témáról. Schramm azt tanította mindnyájunknak, hogy a történésznek módja, joga, sőt kötelessége a fölmerülő problémákat bármelyik európai kultúrával összehasonlítva mélyrehatóan vizsgálni.

A 60-as évek második felében átköltözött Amerikába. Úgy tűnik, hogy egyre nagyobb szerepet kap a középkorkutatás az Új Világban is. Milyen hely illeti meg az ottani történettudományban a medievisztikát? Melyek a legjellemzőbb különbségei az amerikai kutatásnak az európai, német, francia iskolákkal szemben?

Amerikába költözésem idején az interdiszciplináris medievisztikai kutatások éppen csak hogy elkezdődtek odaát. A középkorkutatásnak persze már jelentős hagyománya volt, hiszen a medievisztika a századforduló óta, először német indíttatással, majd pedig a harmincas években jelentős számú német emigránssal ott is nagy mértékben föllendült. Ne felejtjük el, hogy Ernst H. Kantorowicz legfontosabb könyvét A király két testét (The King's Two Bodies) Princetonban írta, és egy komoly kis műhely alakult ki körülötte. De volt egy amerikai, helyben kifejlődött középkorkutatás is. Ennek kérdésfeltevéseit, módszerét talán leginkább Ch. H. Haskins munkái jellemzik. A 12. századi reneszánszról szóló könyve (The renaissance of the twelfth century) még mindig klasszikus, noha egyben másban a kutatás meghaladta. Munkájának jellege még mindig jellemző az amerikai kutatásra, amely sokkal inkább irodalmi és művészeti érdeklődésű volt és maradt. Ez érthető is, hiszen még az 50-es és 60-as években sem volt annyi pénz ösztöndíjakra, hogy egy-egy fiatal kutató, de még egy egyetemi oktató is hónapokat, esetleg éveket tölthetett volna el középkori oklevelek feldolgozásával Európában. Ennek következtében a nyelvi-irodalmi témák domináltak. Egy-egy fontosabb irodalmi munkának egy vagy több variánsát

mikrofilmen haza lehet vinni és évekig dolgozni kiadásán és feldolgozásán. Ezzel szemben például egy angol vagy francia nagybirtok életéről szóló társadalomtörténeti munka hónapokig, nem ritkán évekig tartó levéltári aprómunkát igényel. Szembetűnő, hogy a Medieval Academy of America konferenciáin a középkori angol, francia, spanyol és német irodalomtörténettel foglalkozó kollégák, illetve a művészettörténészek jelentősen nagyobb súllyal szerepelnek, mint a történészek. Ez lassanként kezdett változni röviddel azután, hogy Észak-Amerikába kerültem. A 70-es és 80-as években a kutatási ösztöndíjak már elég gazdagon folytak, és különböző kooperatív intézmények is létrejöttek. Ma már valamennyi nagy amerikai egyetemnek van olaszországi, párizsi vagy angliai fiiláléja, ahol mind tanárok, mind diákok egy vagy akár több évet is eltölthetnek. A mi szakmánk szempontjából fontos volt az is, hogy Amerikába került át többek között a kánonjog kutatásának központja. St. Kuttner professzor, bécsi emigráns, előbb a Fordham Egyetemen, majd utóbb Berkeley-ben megteremtette a maga iskoláját. Gyakorlatilag az egyházi jogi kutatások élvonalát a Kuttner-iskola jelenti. A következő és ma is érvényes fordulópont az amerikai középkorkutatásban akkor történt, amikor az újabb módszerek, az ún. új történetírás Amerikában is jelentkezett. Az új fajta szemléletet többnyire francia indíttatásának szoktuk nevezni, s az Annales-iskola szerepét hangsúlyozzuk, de nem csak Párizsban voltak műhelyei. Kevésbé levéltári részletkutatásra koncentrált, hanem nagy analízisek és áttekintések elkészítésére, amelyekben azután szabad volt a gazda olyan területeken, mint a családtörténet, a nők helyzete, az eretnkségek, a misztika története. Ezekben a témákban nagyon sok új forrásra nem igen számíthatunk, inkább a meglévők átgondolása és újrakérdése van napirenden. Ebben amerikai kutatók nem ritkán vezető szerepet játszanak. Olyanok mint David Hurlihy, aki olaszországi városi népszámlálások adataiból indult ki és fontos új módszertani megállapításokat hozott a családtörténetben, vagy New York-i kolleginám, Carolyne Bynum, aki a későközépkori női misztikáról, a nőnek az ételhez és Jézushoz való viszonyáról teljesen újszerűen kezdett el gondolkodni. Az ún. történeti antropológia területén is az amerikai mediveisták átvettek jópár olyan módszert, ami felfrissítette a történelmi és irodalmi kutatásokat.

A 70-es évek vége, a 80-as évek egyik kiemelkedő nemzetközi medievisztikai vállalkozása a Lexikon des Mittelalters kiadásának megindulása. Ön is egy ehhez hasonló vállalkozásba kezdett.

A Lexikon des Mittelalters-ben magam is részt veszek már a kezdetétől fogva. Nagyrabecsült és nemrég meghalt kollegám, Frantisek Graus, aki a közép-európai résznek volt a szerkesztője, kér föl a közreműködésre. Röviddel azután az Amerikai Akadémia által kiadott Dictionary of Middle Ages-ben is engem kértek föl, hogy a „Középkori Magyarország” nagy címszót és néhány életrajzi szócikket megírjak. Gondolom, hogy ezek a lexikonmunkák és néhány más hasonló kézikönyvben, mint pl. Az európai történet német kézikönyvében írt fejezeteim vezettek el oda, hogy a Garland Kiadó hozzám és egy cseh és egy lengyel barátomhoz fordult, hogy vállalnánk-e közép-kelet-európai enciklopédiája elkészítését. A kiadó több kötetből álló középkori regionális enciklopédia sorozat kiadását vette tervbe: ebben lesz egy francia, egy skandináv, egy spanyol, egy

olasz, s talán egy német kötet is. Ennek a vállalkozásnak a szintje és a mélysége, durván szólva a Dictionary of Middle Ages fölért, amelyet végzős gimnazistáknak és kezdő egyetemistáknak szántak. Természetesen már nagyságában sem közelítheti meg a Lexikon des Mittelalters részletességét, hiszen az most már a 6. testes köteténél tart, és lesz belőle tizenöt vagy több is. Ezzel szemben a Garland Kiadónál egy régióra egy nagy vastag, esetleg két vékonyabb kötet jut. Így nekünk másként kell a témához közelítenünk. A lengyel és cseh kollégákkal való beszélgetés során arra a meggyőződésre jutottunk, hogy eltávolodunk a hagyományos lexikon műfajtól, mert nagyon kevés külföldi olvasó kíváncsi egyedi információkra, pl. arra, hogy ki volt Nikolaj Radomski. Ha valami ilyen vonatkozásban érdeklő, akkor azt keresi, mit írnak a középkori zenéről Kelet-Közép-Európában, és ebben a cikkben fogja megtalálni, hogy a lengyel királyi udvar egyik fontos későközépkori muzsikusa Nikolas de Radom vagy Nikolaj Radomski volt. Másrészt arról, hogy ki volt Husz János, vagy Szent István, vagy Copernicus minden nagyobb enciklopédia és lexikon tartalmazza. Ezért mi úgy döntöttünk, hogy elsősorban tematikus, összehasonlító, tehát strictu sensu enciklopédikus címszavakat készítünk. Ebben bátorított bennünket az, hogy Magyarországon, Lengyelországban és egy-két másik közép-kelet-európai országban megkíséreltek már hasonló enciklopédiákat létrehozni, melyek részben meg is jelentek, részben pedig az anyaggyűjtés készült el. Úgy éreztük, hogy van lehetőség és igény is egy ilyen vállalkozásra. Történelmi véletlen, hogy amikor enciklopédiánk első váza elkészült, az egész közép- és kelet-európai régió vita és érdeklődés tárgya lett. A Közép-Európára kívülről rákényszerített keretek megszűnése az egész témát nem csak történelmileg, hanem politikailag is aktuálissá tette. Rendkívül nagy öröömre szolgált, hogy elsősorban Csehszlovákiában, ahol azok a kollégák és barátok, akik, mikor ezt a munkát félig illegálisan elkezdtük, még vidéki levéltárakba és múzeumokba voltak száműzve, mára intézetek igazgatói lehettek és mint ilyenek az enciklopédia munkálatainak élén állhatnak ebben az új szabad Közép-Kelet-Európában.

Sokat hallunk a napi politikai eseményekkel kapcsolatban Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország közös politikai, gazdasági érdekeiről, összetartozásáról. Történelem tankönyveink gyakran utalnak Lengyelország, Csehország és Magyarország középkori történetének hasonlóságára, viszont a tankönyvíró megállapításokon túl hiányoznak az összehasonlító munkák. Hogyan lehetne ezeknek a komparatistikai kutatásoknak a kereteit megteremteni? Közös kutatásokkal európaiságunkat vizsgálni, a két ezredforduló némi hasonlóságot mutat. A régió az ezredik esztendő körül csatlakozott, illetve 2000 körül kíván visszatérni Európához. Vélhetően megnövekszik az olvasóközönség érdeklődése mindhárom országban a probléma iránt. Érdemesnek látszik közösen kihasználni ezt.

Ezt meg fogjuk próbálni enciklopédiáinkkal is. Remélem, sikerülni is fog, s nem hiszem, hogy teljesen irreális arra gondolni, hogy munkánk majd lengyelül, csehül és magyarul is megjelenjen. Ezzel párhuzamosan Dusan Trestik barátommal egy angol kiadó felkérésére dolgozunk Közép-Európa középkori történetének új szempontú feldolgozásán. Nem egymás mellé tett nemzeti történelmeket akarunk írni, hanem megpróbálunk egy a Krakkó, Prága, Buda

háromszög köré felépített regionális áttekintést adni. Arról pedig, hogy valójában mennyire volt egységes és homogén Közép-Európa, azt hiszem, még sokat kell gondolkodnunk és vitatkoznunk. Alapjában egyetértek Szűcs Jenő koncepciójával, hogy ez a régió nem volt azonos azzal a Nyugat-Európával, amelyet a középkori társadalmi folyamatok, a római intézmények felbomlásától a feudalizmuson, a korai egyházon keresztül oly mélységben átgyúrtak, ahogy ez Franciaországra, Angliára vagy Németországra, legalábbis annak nyugati részére jellemző. Másrésztől azonban nyilvánvalóan a bizánci–orosz világtól is elválik ez a terület. De ha figyelmesen megnézzük Szűcs Jenő érvelését, az inkább negatív argumentum, amely azt mondja, hogy ez a közbenső régió sem ez, sem az. Társszerzőnk, Dusan Trestik, sokkal szkeptikusabban látja a történelmi Közép-Európát, mint én. Még akkor is, ha néhány nem jelentéktelen területen, mint például a korai várszervezet, a királyi szolgálonépek szervezete terén (ami az ő specialitása) egyértelmű hasonlóság áll fenn. Valószínűleg ez utóbbi cseh indítatásból került át a lengyel és a magyar területre, de például már a koronázások történetében a magyar gyakorlat, a magyar szimbólika az, amelyet átvettek Lengyelországban és másutt. Viszont olyan lényeges szempontnál, mint a városiasodás, bátran szembe kell néznünk azzal, hogy a Vencel-korona országainak az urbanizációja semmi módon nem hasonlítható össze a lemaradó urbanizációjú Magyarországgal és a nagyon egyenetlen városiasodással Lengyelország jó részén. Lehetséges, hogy egy kicsit földrajzilag is szűkebbre kell fogunk eddigi Közép-Európa elképzelésünket és ténylegesen nem beszélni másról, mint Cseh- és Morvaországról, Sziléziáról, Kis-Lengyelországról, Magyarországról. Ezekben a kérdésekben könyvünk írása közben feltétlenül állást kell foglalnunk. Az enciklopédia munkája során pedig talán ki tudjuk finomítani, hogy hol mi a helyzet, mi a közös és mi az eltérő a gyakran homogénnek jellemzett régióban. Hadd mondjak egy egészen praktikus példát, a *Lexikon des Mittelalters* az összehasonlító szempontokat nem helyezi előtérbe. Például a Királyság vagy a parasztság címszó alatt egy rövid általános bevezetés után országonként halad. Láttam a Garland-féle vállalkozásnak a skandináv kötetét. Igazán színvonalas, kiváló munka, azonban egy-egy címszóban ott is összefoglalnak egy általánosan jellemző fejlődést, és utána külön-külön mutatják be a témát Dániára, Svédországra és Norvégiára, esetleg Izlandra vonatkozólag. Mi abban maradtunk szerkesztőtársaimmal, hogy enciklopédiánk összehasonlító címszavait összeállítóknak két lehetősége lesz. A egyik megoldás az, ha vitákból, együttgondolkodásból ténylegesen összeáll egy olyan cikk, amely egy adott szempontból az egész régiót összehasonlítónak áttekinti. Kiváló lenne, ha egy stílusban, egy szerző által írt cikkben tudnánk tárgyalni pl. az örökösödési szokásokat Rigától Rijekáig. De fölkészülünk arra is, hogy ez nem fog minden esetben sikerülni. Ebben az esetben vagy országonként épül fel az adott címszó vagy esetleg azt mondjuk, hogy a témát külön vizsgáljuk a térség északi részében, beleértve Sziléziát és Kis-Lengyelországot, s külön a déli részén, talán Morvaországtól Magyarorszáig. Így majd ki fog derülni, hogy „mennyi” Közép-Európa van.

Ön mint hosszú idő óta külföldön élő magyar történész más perspektívából látja a hazai középkorkutatást. Mi a véleménye az utóbbi 40 esztendő hazai medievisztikai kutatásáról, illetve ennek nyugat-európai és amerikai megítéléséről? Mennyire ismerik, hasznosítják a külföldi kutatók a magyar eredményeket?

Kezdjük a végén: viszonylag kevésbé, mert sajnos idegen nyelven nem eleget publikálnak a magyar kollégák, tisztelet a kivételnek. A közelmúltig érvényes rendszerben érthető módon nem is nagyon „érte meg” külföldön publikálni. Hiszen az, hogy egy külföldi ösztöndíjra vagy egy külföldi utazásra lehetőség nyílt-e, nem annyira azon múlt, hogy az ember ismerik és meghívják, hanem hogy az illetékes hivatalnok, többnyire politikai okból megengedte-e vagy sem. Ennek káros hatását ma is érzi a magyar tudomány. A lengyel kollégák például sokkal agresszívak voltak jelen az európai tudományban. Különösen franciául publikáltak rendszeresen. Igaz, nekik több évszázados emigráns tapasztalataik vannak, Czartoryskiig visszamenőleg. Ugyanakkor azt hiszem, a magyar medievisztikának eredményeivel nem kell elbújni a hasonló nagyságú vagy hasonló egyetemi feltételekkel rendelkező országok mögött. Nagyon sok jó és fontos munka született. Kiváló – véleményem szerint, amennyire ezt külhonból meg tudom ítélni, mert ez igazán nem a saját szakterületem – a középkori archeológia. A társadalomtörténeti kutatások is figyelemreméltóak. Kétségtelen viszont, hogy az újfajta kérdésfelvetések, elsősorban társadalomtörténeti és mentalitástörténeti, köznaptörténeti kérdésfelvetések bizony lassan gyűrűztek be. Az igazsághoz tartozik, hogy ez nem kizárólag magyar probléma, hanem általános közép-európai jelenség, mert például Ausztriát is ide kell érteni, ezt tehát nem csak a vasfüggöny okozta. Az viszont egyértelműen nagy gond, hogy túl kevés embert képeztek ki Magyarországon medievisztának, s azokat is nyelvileg gyengén. Nincs elég jó latinista. Számos magyar–külföldi közös vállalkozásból hallom ezt a panaszt. A nyugati nyelvek ismerete az utolsó évtizedben nagyon szépen fejlődött, de sajnos, a középgenerációnál elég gyenge. Az öregek még jól tudtak legalább németül, és néha franciául, a fiatalok inkább angolul beszélnek, de a kettő közt van egy generáció, amelyik el volt szigetelve.

Azután a középkor iránti érdeklődés Magyarországon nem élt át egy olyan reneszánszt, ami az utolsó 15–20 évben Nyugaton tapasztalható volt. Mert a hazai medievisztika megmaradt a kronológikus történetkutatás egyik szakaszának, viszonylag kevés pénzzel, kevés vállalkozással, kevés publikációs lehetőséggel. Noha a közönség érdeklődése Magyarországon is pontosan ugyanúgy fordult a középkor felé, de ennek kielégítését a tudomány képviselői átengedték fél és egész dilettánsoknak. Ezt Nyugaton a történészek nem tették: Emmanuel Le Roy Ladurie vagy Jacques Le Goff könyvei szinte bestsellerré váltak. Megtanultak úgy írni, hogy azt egy szélesebb közönség is élvezettel tudja olvasni. Itt még igencsak le vagyunk maradva.

A magyar történettudomány szükségképpen túlpolitizált volt az utóbbi évtizedekben, mert a tiltott vagy nem szívesen látott politikai nézetek csak így, burkolt formában, a történelembé visszavetítve jelentkeztek. Megszabadultunk ettől a „teher”-től. Ugyan nagyon kevés idő telt el a rendszerváltás óta, de véleménye szerint mennyire tükröződik ez a hazai kutatásban, vagy pedig már a politikát jóval megelőzve megvalósult a „rendszerváltás” a történettudományban?

Azt hiszem – megint a végén kezdve – bátran mondhatjuk, hogy a történetkutatásban Magyarországon legalább 5–8 esztendeje kevésbé érvényesül egy olyan szűk párt- vagy kormányellenőrzés, mint ami az 50-es és még a 70-es

éveket is jellemezte. Valójában nagyon sok mindenről lehetett beszélni. Elsősorban a középkorász számára volt meg a lehetőség arra, hogy szabadon írjon. Természetesen mind az utolsó pillanatig tabu maradt az utolsó 40–50 év története, de ez egy másik kérdés. Azt hiszem a középkort illetően a probléma nem annyira a politikai ellenőrzés volt, hanem hogy hiányzott egyfajta demokratikus szellem a történetírásban és publikálásban, amely komolyan számolt volna azzal, hogy az olvasóközönség valami iránt érdeklődik. Tulajdonképpen egy az elmúlt rendszert megelőző konzervatív egyetemi katedra-attitűdből következik mindez: „mit érdekel az minket, hogy mit olvasnak az emberek, mi azt publikálunk, amit saját szakmai körünkön belül alkalmasnak találunk.” Tanulságos ez ügyben például Glatz Ferenc előszava a Magyarok Európában sorozathoz, amit a rendszerváltás alkalmával gyorsan megjelentetett a Történettudományi Intézet. (Jellegzetes módon a legújabbkori kötetét még mindig nem merték megírni.) Azt hiszem Glatz Ferenc helyesen emeli ki: tessék olyan történelmet írni, amit a széles közönség is olvasni fog. Természetesen van haszna a belső vitára elkészülő anyagoknak, de történelmet úgy kell írni, hogy az ne csak a szűk szakmát érdekelje. Az azonban, hogy ezért – éppen Glatz Ferenc „támogatásával” – a Hóman-Szekfű-féle Magyar történetet adják ki reprintben, csak azért, mert a két háború közti antiliberális magyar középosztály szerette, azt természetesen abszurdum.

A középkorkutatás ellen persze volt politikai nyomás a marxista-leninista ellenőrzés részéről. Az 1950-es években, amikor a bölcsészkaron végeztem, Andics Erzsébet kereken kiadta utasításban, hogy „elvtársak nem kell itt ezekkel a középkori dolgokkal foglalkozni, most a munkásmozgalom történetét kell földolgozni”. (Végül én is az Általános Munkásegyletről írtam szakdolgozatomat. Szükségszerűen abba kellett hagynom a középkori témákkal való foglalkozást. Váczy Pétert akkoriban már hidegre tették, H. Balázs Éva sem vizsgáztathatott.) Ez átgyűrűzött a következő évtizedekbe is, amikor már nem volt ilyen durva a beavatkozás. A politika és a történelem viszonyában volt ellenkező „trend” is. Itt van például a Mohács-vita, amely 1966-ban kezdődött Nemeskürty könyvével, majd folytatódott Perjés Géza írásaival és a hírlapi vitákkal. Nagyon érdekes jelenség volt, ami a világon másutt, mint Lengyelországban, Magyarországon és Kínában aligha történhetett volna meg: a vita mélyén ugyanis nem 1526-ról volt szó, hanem egy egészen más hatos számvégű dátumról. Lényegében arra vonatkozott a vita, szabad-e lepaktálni a szomszéd nagyhatalommal a túlélésért, „térden állva élni”, vagy pedig állva, „emelt fővel meghalni”. A magyar tradíció inkább az utóbbi mellett áll: Mohács, Világos, 1956... A vitában nyilvánvalóan ezek az emóciók kerültek elő, noha a szerzők egy része végig abban a hitben élt, hogy csak 1526-ról beszél. Perjés Géza is azt hitte, hogy ő a meglévő vagy meg nem lévő szulejmáni ajánlatról vitatkozik Szakállyal, Kosáryval és másokkal, akik a levéltári vagy más anyagok alapján ezt tarthatatlannak tekintették. De a sajtó tele volt olvasói levelekkel, olyanoktól, akik a dokumentumokat nem is ismerhették. Ők arról akartak vitatkozni, kellett-e, lehet-e, szabad-e „a szultánnal” lepaktálni és megpróbálni valahogy túlélni. Vagyis: fogadjuk-e el a Kádár-rendszert vagy emlékezzünk büszkén a mohácsi vereségre – és a Romániába elhurcolt majd kivégzett miniszterelnökre és a pesti utcák halomra lőtt srácaira.

Végezetül két személyes kérdés. Az első, milyen témákkal foglalkozik mostanában a Tanár Úr az említett enciklopédián kívül?

Sajnos vagy szerencsére eléggé tele van a kezem. Mint említettem, az enciklopédiával párhuzamosan Trestik barátommal meg kell csinálnunk az összefoglaló áttekintést. Szépen csöndben és lassan terelgetem a középkori magyar törvények kétnyelvű kiadását is. A *Decreta Regni Medievalis Hungariae* első kötete két éve jelent meg; a második 1301–1457-es kötet, amely a Dőry–Bónis–Bácskai-féle kiadásra épül, most megy nyomdába. A harmadik kötetét, a Mátyás-korit, amelynek kritikai kiadása szintén megjelent, most kezdjük fordítani és jegyzetelni, és ha minden jól megy, a negyedik kötet Kubinyi Andrással együtt a pontos törvénszövegek megállapítása után a 90-es évek közepére kihozzuk. A sorozatot a *Tripartitum*mal akarjuk zárni még az ezredforduló előtt. Ezenkívül magam előtt tolok néhány részlettémát, amit szeretnék feldolgozni. Talán nyugdíjazás után módom és időm lesz a magyar királynők történetének és munkacsoportnak feldolgozásához. Ha még jutna idő, hasznos lenne kialakítani egy munkacsoportot és együtt megnézni a bánságok történetét. Tarthatatlan, hogy a magyar történetíráásban mindig csak nyugat és északnyugat felé nézünk. Soha sem dolgozzuk fel szisztematikusan a magyar hatást az Észak-Balkánon, amelynek egyrésze oly egyértelműen magyar befolyási övezetnek tűnt. E tekintetben az ütött szeget a fejembe, amikor Halasi-Kun professzor a nagy ottomán defter kiadásából megtudtam, hogy a török adóösszeírásokban bánságok területét a török adóösszeírók még messzemenően magyarországinak, magyar hatalom alatt lévőnek tekintették. A török idők persze teljesen elmosták a magyar befolyás nyomait. Biztosíthatlak, hogy nem irredentából vagyok rá kíváncsi, hanem azért, hogy – többek között – a déli védelmi szisztéma fejlődését, amelyről ma már sok részletet tudunk Szakály Ferenc és mások munkái alapján, jobban megismerjük. Nem bánnám, ha egyszer össze lehetne hozni egy munkacsoportot olyan emberekből, akik jól tudnak szerbül, horvátul és a helyi irodalmat jól olvassák.

A Tanár Úr az utóbbi időben nagy szerepet vállal a magyar történettársadalom alulról történő újraszervezésében, gondolok itt elsősorban a Középkortudományi Társaság létrehozására. Nyugat-európai és amerikai pályafutását végignézve azonban kitűnik, hogy mindig egyetemen tanított, diákokkal volt körülveve. Esetleg a magyar diákoknak is megadatik az a lehetőség, hogy személyesen és ne csak könyvein és tanulmányain keresztül ismerjék meg Önt, illetve nézeteit, koncepcióit? Az oktatás terén milyen szerepet tudna vállalni?

Természetesen nagyon szívesen vennék részt oktatási vagy bármilyen hasonló munkában. Az általam említett vállalkozás elindításával úgy érzem, hogy ez kötelességem. Úgy gondoltuk érdemes elindítani egy társulást vagy munkacsoportot, mert életpályám következtében össze tudnám kötni a magyar kollégákat nyugat-európai és amerikai szervezetekkel.

Hogy milyen tanítási lehetőségek adódnának Magyarországon, azt még nemigen tudom. Egyelőre úgy is le kell szolgálnom még egy-két esztendő t kanadai egyetememen, Vancouverben. Annak idején, amikor odakerültem, kiépítettünk egy speciális medievisztikai programot, amely nagyon jól működik. Az évenkénti színvonalas munkaértekezletek, workshopok egymást követték, vagy huszat tartottunk belőlük. Maga a program sajnos odaát eléggé az utolsókat rúgja, elfogyóban van a pénz az ilyesmire. Ezek a világszerte még hatalmon lévő újkonzervatív kormányok, mint a magyar is, nem különösebben érdeklődnek a

felsőoktatás és a kultúra iránt. Egyre soványabban osztják ki az erre való támogatást. Ha, miután ezt a néhány évet leszolgáltam Kanadában, szenilitásom még nem lesz feltűnő, akkor szívesen vállalnék egyetemi munkát idehaza is. Főleg ha valami újszerűt tudunk csinálni. Azt hiszem arra, hogy a még igencsak hagyományos és alapjában eseménytörténeti orientációjú történetnek az évről évre való „letanításában” részt vegyek, aligha van szükség. Tulajdonképpen magnetofonszalagról is kiválóan oktatható az ilyen eseménytörténet, vagy egy tankönyvvel a kézben. Ha megújul a magyar középkoroktatás, és főleg ha bevezetnek valamilyen interdiszciplinális medievisztikát, akár a meglévő egyetemeken, akár a magát innovatívnak tekintő Közép-Európai Egyetemen, amely azonban nem különösen érdeklődik a humán tárgyak iránt, abban én szívesen beszálnék, amíg az erőm bírja.

Köszönöm a beszélgetést és sok sikert kívánok a riportban említett tervek megvalósításához.

Budapest, 1991. december 17.

**A beszélgetést készítette:
Kosza László**

BAK JÁNOS BIBLIOGRÁFIÁJA

Tanulmányok, önálló kötetek

„Historical Lessons of Workers' Councils”, *Review* (Imre Nagy Institute for Political Research, Brussels), Vol. 2, No. 3, pp. 214–236 (magyarul Szemle, u.o.) (1960).

„Literaturbericht über ungarische Geschichte. Veröffentlichungen 1945–1960”, *Historische Zeitschrift* (Wiesbaden) Sonderheft, 1 (1962), pp. 123–157.

„Zur Frühgeschichte ungarischer Landgemeinden”, *Vorträge und Forschungen* (Konstanz), Vol. VIII. (1963), pp. 404–417.

„St. Stephan”, „Siebenbürgen”, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg, Vol. X (1964), col. 736–737, 1048.

„Sankt Stefans Armreliquie im Ornat König Wenzels von Ungarn”, *Festschrift Percy Ernst Schramm* (Wiesbaden 1964), Vol I, pp. 175–188.

„Diskussion um die Räterepublik in Ungarn 1919”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 14 (1966), pp. 551–578.

„Die Geschichte Ungarns in deutschen Geschichtsbüchern” *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht*, Vol. 10 (1966), pp. 182–198.

Aus dem Telegrammwechsel zwischen Moskau und Budapest März–August 1919”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 19 (1971), pp. 198–224.

„Leone, Brancaloni”, *Dizionario biografico degli italiani*, Vol.13, Rome, 1971, pp. 814–817.

„Andreas I., König von Ungarn” ... és számos más címszó in: *Biographisches Lexikon Südosteuropa*, München, Südost Institut (Südost-Forschungen 74), 1972–1976.

„Veröffentlichungen zum 50. Jahrestag der Räterepublik in Ungarn (1919–1969) Sammelbericht”, *Ungarn-Jahrbuch*, 3 (1971) pp. 195–216.

Königtum und Stände in Ungarn im 14–16. Jahrhundert. Steiner-Verlag, Wiesbaden, 1973 (Quellen und Forschungen zur Geschichte des östlichen Europas, M. Hellmann, Ed., Vol. 6), 195 pp.

„Medieval Symbology of the State: Percy E. Schramm's Contribution”, *Viator*, 4 (1973), pp. 33–63.

„Quincentennial of the Birth of György Székely Dózsa. (A Report on the State of Research)”, *East Central Europe*, 1 (1974), pp. 153–167.

Szerk. *The German Peasant War of 1525*. Cass: London 1976. (Originally a special issue of *Journal of Peasant Studies*, 3:1, October 1975), 144 pp.

„Aus der Unarischen Chronik”, „Ladislauslegende” (Bevezetés, fordítás és jegyzetek), *Die Heiligen Könige*, pp. 122–166, 182–193 Styria: Graz 1976 (Ungarns Geschichtsschreiber 1).

„Rationality and the Study of Pre-Industrial Societies. An interdisciplinary workshop at UBC ... 1976”, *Peasant Studies*, 5 (1976), No. 3, pp. 29–31.

„Vivat Kossuth–Faute de mieux? Comments on B. Király 'Ferenc Deák during the Vormärz Era'”, *Austrian History Yearbook*, 13 (1977–78):1, pp. 28–32.

„Banat”, „Banus”, „Banderium”, és számos más címszó, in: *Lexikon des Mittelalters* (München, 1979–), 1:1405, 1:406, 1:1424, etc. (folyamatban)

„Of Words and Things: Serfs and Serfdom in feudal Europe”, *Review* (ed. I. Wallerstein), 4:3 (1980), pp. 1–12.

Bak-Gara Annával „The Ideology of a 'Millennial Constitution' of Hungary”, *East European Quarterly*, 15 (1981), pp. 307–326.

Szerk. Litván Györggyel *Socialism and Social Science. Selected Writings of Ervin Szabó*, London: Routledge, 1982, 245 pp.; „Editors's Introduction”, pp. 1–21.

„Mittelalterlicher Hintergrund der Latinität des ungarischen Adels”, *Sprache und Volk im 18. Jh.*, ed. H. Bartens, (Opuscula Fenno-Ugrica Goetttingensia), 1 (1982), pp. 28–39.

Szerk., ford., bevezető tanulmány Király Bélával, *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn, N. Y.: Brooklyn College Press (Brooklyn College Series on Society in Change), Vol. 12, 545 pp.

„Delinquent lords-abandoned serfs: On War and Society in 15th–16th C. East Central Europe”, *Society in Change, Studies in Honour of Béla Király*, Boulder, Colo.: East. Eur. Monographs, 1983, pp. 291–304.

„Der Reichsapfel”, *Insignia Regni Hungariae*, I, Budaepes: Museum Nationalis, 1983, pp. 185–194.

„Banate”, „Crown of St. Stephen”, „Medieval Hungary”, „Magyars” és egyéb címszavak *Dictionary of the Middle Ages*, New York: ACLS, Scribner; 1983–1990.

„The Outlook for Reform in Eastern Europe” [with L. Legters], *Praxis International*, 3:1 (April 1983), 62–72. pp.

Szerk., ford., bevezetés G. Benecke-val *Religion and Rural Revolt: Papers presented to the IV. Interdisciplinary Workshop on Peasant Studies*, Manchester University Press; 1984, 491 pp.

Szerk. és részben ford. Fügedi Erik: *Kings, bishops, nobles and burghers in medieval Hungary*, London: Variorum Reprs. (229), 1986, 346 pp., index, bibliogr.

„Janus Pannonius (1434–1472): The Historical Background”, in: A. A. Barrett, ed. and trans. *Janus Pannonius: The Epigrams*, Budapest, Corvina, 1985, pp. 29–45.

„Louis I and the Lesser Nobility”, *Louis the Great: King of Hungary and Poland*, S. B. Vardy, J. Grosschmid, L. S. Domonkos, eds., Boulder: Eastern Eur. Mongor., 1986, pp. 67–80.

„Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums in fünfzehnten Jahrhundert”, in: R. Schneider, ed., *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*, Sigmaringen: Thorbecke, 1986, *Vorträge und Forschungen*, XXXII, pp. 347–384.

„The Price of War and Peace in Late Medieval Hungary”, in: *War = Peace in the Middle Ages*, B. P. McGuire, ed., Copenhagen: Reitrels, 1987, pp. 161–178.

„Das Königreich Ungarn im Hochmittelalter 1060–1444”, *Handbuch der europäischen Geschichte*, ed., Th. Schieder, Vol. 2., ed., F. Seibt, Stuttgart: Klett-Cotta, 1987, pp. 1103–1127.

Medieval Narrative Source. A Chronological Guide (with a list of major letter collections), with the ass. of. H. Quirin and P. Hollingsworth, New York–London: Garland, 1987, XVIII, 117 pp (németül: *Mittelalterliche Geschichtsquellen in chronologischer Übersicht, nebst einer Auswahl von Briefsammlungen*, in Zusammenarb. m. H. Quirin und P. Hollingsworth, Stuttgart: Steiner, 1987, 128 pp.)

, in Deys Hay-val, *Europe in the Fourteenth & Fifteenth Centuries*, 2nd ed., London: Longmans, 1989, pp. 214–262.

Szerk., bevezető tanulmánnyal *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic ritual*. U. of California Press, 1990, 261. pp. lásd a fenti tanulmányt.

„A State in Central Europe at the Threshold of Modernity: The Monarchy of Matthias Corvinus”, in: *Bohemia. Journal for Central European History*, 1990, pp. 546–578.

„The Late Medieval Period: 1382–1526”, in P. F. Sugar, P. Hanak, eds., *A History of Hungary*, Bloomington: Indiana, UP, 1990, pp. 54–82.

„Árpád Dynasty” és néhány címszó, in A. Kazhdan, ed: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, London = c: CUP, 1991, 3 vols.

„A forradalom eszmevilága”, és „A forradalom visszhangja és utóélete” in Litván Gy: *Az 1956-os forradalom: reform-felkelés–szabadságharc–megtorlás*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, pp. 128–164.

Liberty and Socialism: Writings of Libertarian Socialists in Nineteenth–Twentieth Century Hungary, Savage, MD, 1991. 276 pp.

„Symbol–Zeichen–Institution: Versuch einer Systematisierung.” in: G. Mellville, cd., *Institutionen und Geschichte*, Köln, Böhlau 1992. pp 1–17.

Ismertetések (válogatott)

J. Balázs, *Sylvester János és kora, Budapest 1958*. In *Ural–Altaische Jahrbücher*, 32 (1960), pp. 234–236. (Under the title „Der Verfasser der ersten Grammatik einer uralischen Sprache”).

I. Nagy, *On Communism. In Defense of the New Course*, London 1957. In Imre Nagy Inst. for Political Research, *Review*, 3, Brussels, 1961, pp. 29–31 (Under the title: „Nationalism and Internationalism”).

„R. Prazak, Madarska reformovana inteligence v ceskem obrozeni, Brno 1962”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, NF 12, 1964, pp. 621–623.

„E. Waldapfel, A független magyar külpolitika 1848–1849, Budapest 1962”, *Historische Zeitschrift*, 200 (1965), pp. 412–415.

Zs. P. Pach, *Die ungarische Agrarentwicklung im 16–17. Jh.*, Budapest 1964”, *Südost-Forschungen*, 26 (1967), pp. 422–424.

„Nouvelles études historiques..., Budapest 1965”, *Historische Zeitschrift*, 207 (1968), pp. 366–369.

„E. Winter, Frühaufklärung: Der Kampf gegen Konfessionalismus..., Berlin 1966”, *Slavic Review*, 27 (1968), p. 642.

„H. Ludat, Zwischen Elbe und Oder um das Jahr 1000”, *Slavic Review*, 32 (1973), pp. 832–834.

„L. Gerevich, The Art of Buda and Pest in the Middle Ages”, *Jahrbücher für Gesch. Osteur.*, 22 (1974), pp. 300–302.

„Istorija Vengrii v trech tomach”, *Ibid.*, 291 f.

A. Kubinyi, „Die Anfänge Ofens”, *Ibid.*, 194 f.

Cs. Csapodi, „The Corvinian Library; History and Stock”, *Historische Zeitschrift*, 221 (1975), 168 f.

E. Mályusz, „Egyházi társadalom a középkori Magyarországon”, *Südost-Forschungen*, 33 (1974), pp. 380–382.

„Th. v. Bogyay, Grundzüge der Geschichte Ungarns, Darmstadt 1967”, *Jahrbücher, op. cit.*, NF 17, 1969, pp. 297–298.

„J. Deér, Die Heilige Krone Ungarns, Wien 1966”, *Ibid.*, pp. 463–466.

G. Duby, „The Early Growth of European Economy; Hommes et Structures...”, *Journal of Peasant Studies*, 2 (1975), pp. 514–516.

H.–J. Karp, „Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters ...”, *Speculum*, 50 (1975), p. 322.

„Etudes historiques hongroises 1975...”, *Canadian–American Slavic Studies*, 11 (1977), pp. 473–475.

„Th. von Bogay, Stephanus Rex..., sbid., pp. 475–477.

Parker–Jones, „European Peasants and Their Markets”, *Journal of Peasant Studies*, 5 (1978), pp. 527–529.

G. Heckenast, „Aus der Geschichte der Ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen...”, *Historische Zeitschrift*, 227 (1978), pp. 175–177.

K. Nehring, Matthias Corvinus, „Friedrich III. und das Reich”, *Jahrbücher für Gesch. Osteur.*, 26 (1978), pp. 300–302.

Decreta Regni Hungariae: Gesetze ... Ungarns 1301–1447”, *Ibid.*, pp. 618–620.

„Östliches Europa...”, *Jahrbücher. f. Gesch. Osteur.*, 28 (1980), pp. 405–407.

„R. Schribner, G. Benecke, The German Peasant War...”, *Social History/Histoire Sociale*, 14 (1981), pp. 527–531.

„Etudes historiques hongroises 1980...”, *Jahrbücher. f. Gesch. Osteur.*, 30 (1981), pp. 352–355.

„Trianon: Sixty Years After” [review of B. K. Király, P. Pastor, I. Sanders, eds., *Essays on World War I: Total War and Peacemaking: A Case Study on Trianon*], *Hungarian Studies Review*, 12 (1985), pp. 49–55.

„J. Puskas, From Hungary to the U. S. A. ...”, in *The International History Review*, 7 (1985), pp. 495–498.

Gy. Györffy, Wirtschaft und Gesellschaft Ungarns...”, in *Jahrbücher. f. Gesch. Osteur.*, 34 (1986), pp. 463–465.

„An International Conference on Sigismund of Luxemburg”, *Danubian Historical Studies*, 1 (1987), pp. 57–61.

„M. C. Rady, Mewdieval Buda”, in *English Historical Review*, 103 (1988), pp. 720–721.

„L. & M. Frey, Societies in Upheaval..”, in *Internat. Hist. Review*, 10 (1988), pp. 470–472.

Nyomdában:

„Regnum plurium linguarum: Linguistic Pluralism in Medieval Hungary” in: P. Bognioni, ed., *Pluralism linguistique etc.*, Montreal

„Im alterthum war alles bildhafter’ – Symbolische Kommunikation im Mittelalter”, in E. Kühnel, ed., *Kommunikation im Mittelalter, Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wiss., Institut für mal. Alltagsleben*, Krems.

„Percy Ernst Schramm”, in: *Encyclopedia of Medieval Scholarship*.

„Linguistic Pluralism in Central Europe”, in: M. A. Meyer, ed.; *In Memoriam Denis L. Bethell*

„Hungary in the Fifteenth Century”, in: *The New Cambridge Medieval History, Vol. VII*.

„Political and Symbolic Role of Early Medieval Queens in Hungary”, in: J. Parsons, ed., *Medieval Queenship*.